

Sigita Barniškienė – humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Germanistikos ir romanistikos katedros profesorė.
Moksliniai interesai: vokiečių ir lietuvių literatūriniai ir kultūriniai ryšiai, teksto lingvistika, literatūrinė imagologija.
Adresas: Aguonų g. 14-3, LT-44168 Kaunas.
Tel. (+370 ~ 37) 221 485.
El. paštas: s.barniskiene@hmf.vdu.lt.

Sigita Barniškienė: doctor of humanitarian sciences, professor of the Department of Germanic and Romance Studies Vytautas Magnus University.
Research interests: Relationships between German and Lithuanian literature and culture, Textlinguistics, literary imagology.
Address: Aguonų g. 14-3, LT-44168 Kaunas.
Phone: (+370 ~ 37) 221 485.
E-mail: s.barniskiene@hmf.vdu.lt.

Sigita Barniškienė

Vytauto Didžiojo universitetas

RYTŲ PRŪSIJOS MIESTO HIBRIDIŠKUMAS PO ANTROJO PASAULINIO KARO (PAGAL ULLOS LACHAUER KNYGĄ „TILŽĖS TILTAS“ (*DIE BRÜCKE VON TILSIT*))

Anotacija

Šiame straipsnyje atskleidžiamos dviejų kultūrų ir dviejų epochų susidūrimo pasekmės, remiantis Tilžės miesto istorija, kurią aprašo vokiečių žurnalistė ir istorikė Ulla Lachauer 1995 m. išleistoje knygoje „Tilžės tiltas“ (*Die Brücke von Tilsit*). Autorė pateikia ir istorinius faktus, ir savo tiesioginius įspūdžius iš 1990 m. kelionės (į Sovetską), kurios metu ji ieškojo Tilžės pėdsakų ir atrado hibridišką, stebinantį, kartais gąsdinantį miesto veidą. Straipsnyje analizuojama, kokie elementai sudaro pasakojimą apie kultūrų susipynimą, kur pasireiškia buvusios Rytų Prūsijos, o šiuo metu – Kaliningrado srities miesto hibridiškumas. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** literatūrinė topografija, erdvės ir laiko sąveika, hibridiškumas, atminties vieta.

Abstract

The article examines the consequences of the collision of two different cultures and eras. It draws on the history of Tilsit as described by the German journalist and historian Ulla Lachauer in her narrative “The Bridge of Tilsit” (“Die Brücke von Tilsit”). Published in 1995, Lachauer’s work offers historical facts and personal impressions of a journey to Sovetsk (1990) in search of the traces of the old Tilsit, which, unexpectedly, led to the author’s discovery of a city marked by an astonishing and, at times, frightening hybridity.

The article analyses elements of “The Bridge of Tilsit” that constitute a narrative about the intermingling of cultures and highlight the hybridity of a city previously situated in East Prussia and, today, in the Soviet enclave of Kaliningrad.

KEY WORDS: literary topography, interaction between time and space, hybridity, spaces of memory.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v19i0.1323>

Topografinė erdvė literatūroje

Šis straipsnis gimė, besidomint literatūrine topografija, vokiškąja Mažosios Lietuvos literatūra, istorinių įvykių ir permainų atspindžiais, jų vaizdavimo būdais faktinėje ir grožinėje literatūroje. Tikriausiai ir mūsų gyvenamas laikas, kai atsiveria valstybių sienos, išsiplečia tarptautiniai ryšiai, vyksta savanoriška ir priverstinė migracija, tautų susidūrimas dėl brutalių jėgos struktūrų veiksmų, paskatino domėtis vietos ir laiko ryšio problematika, vietos kaita, keičiantis tos vietos gyventojams. Taip pat ir mobilumo didėjimo įtaka asmens tapatumui yra akivaizdi mūsų dienų realija, keičianti mūsų būdą, požiūrius, santykį su savimi ir kitais, su tėvyne ir svetima šalimi. Nuo panašių svarstymų apie globalias visuomenės transformacijas pradeda savo apžvalginį straipsnį apie literatūros topografiją ir Vigmantas Butkus, taip išreikšdamas erdvės suvokimo pokyčius: „(...) daugiausia dėl eurointegracijos, globalizacijos, spartaus ir vis spartėjančio mobilumo procesų, kita vertus, dėl radikalių vertybinių permainų, dėl kultūrinio reliatyvizmo visos topografinės erdvės – tiek urbanistinės, tiek agrarinės, tiek gamtinės – (1) iš *substancialių, esencialių* dydžių vis labiau virsta *funkciniais* dydžiais, kurie kryptingai skiriami kokiam nors vartojimui; (2) iš *homogeniškų, monumentalų* dydžių vis labiau virsta *heterogeniškais, hibridiškais, labiliais* dydžiais, kuriuos įteisina kultūrinio pluralizmo principai“ (Butkus 2008,12).

Hibridiškumo sąvoka labai svarbi, nagrinėjant Ullos Lachauer sukurtą Tilžės paveikslą, todėl straipsnyje daug dėmesio skiriama politologo Kien Nghi Ha postkolonijinės visuomenės hibridiškumo supratimui ir analizei (Ha 2005). K. N. Ha supranta hibridizaciją kaip visuomenės vystymosi formų, kurios susidarė skirtingais laikotarpiais, kombinaciją (Ha 2005, 55). Tai būdinga Tilžės likimui, nes ji po Antrojo pasaulinio karo buvo apgyvendinta įvairių tautų žmonių, imigravusių iš įvairių Sovietų Sąjungos vietovių į sovietų užimtą Kaliningrado srities teritoriją. Rytprūsiško miesto

architektūros bei civilizacijos liekanos įgijo kitas prasmes, kai šiame mieste apsigyveno kitos kultūros žmonės, kurių gyvenimą formavo socialistinė politinė, ideologinė, ekonominė sistema. U. Lachauer pastebėjimai, vertinimai, istoriniai, literatūriniai tarpai liudija nešališko asmens požiūrį į skaudžius XX a. kataklizmų padarinius.

Hibridišką Tilžės – Sovetsko vaizdą U. Lachauer užfiksuoja ir aprašo vaikščiodama po miestą pagal senus žemėlapius. Todėl literatūrinės topografijos idėjos apie vietos kūrimą, erdvės aprašymą, miesto erdvių dešifravimą literatūroje (Günzel 2008; Döring, Thielmann 2008; Hallet, Neumann 2009), nagrinėjant pasirinktą temą, taip pat svarbios. Savo įvadiniame straipsnyje knygoje *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften* Jörgas Döringas ir Tristranas Thielmannas nurodo, kad terminas *spatial turn* imtas vartoti 1989 m., kai jį paminėjo Šiaurės Amerikos politinės geografijos mokslininkas Edward W. Soja. Wolfgangas Halletas ir Birgit Neumann pabrėžia, kad erdvei būdinga istoriškumo dimensija. Kaip laike vykstantiems reiškiniams reikalinga erdvė, taip ir erdvė įgyja reikšmę tik per savo ryšį su konkrečiu laiku. Taip formuojamas sociokultūrinis erdvės suvokimas (Hallet, Neumann 2009, 21). W. Halletas, siekdamas apibūdinti sąvoką *fictions of space*, tinkamai pažymi, kad joks pasakojimas negali nevaizduoti judėjimo ir erdvės, nes visi veiksmai ir suvokimo procesai turi erdvinę dimensiją. Erdvės semiotikos procesai vaidina grožinėje literatūroje pagrindinį vaidmenį, nes juos pasitelkus vystomas veiksmas (Hallet 2009, 107–108). Nagrinėdamas postmodernios literatūros kūrinius – Paulo Austero *Moon Palace* (1989), *City of Glass* (1985), W. G. Sebald *Austerlitz* (2001) ir Andrea'os Levys *Small Island* (2004) – W. Halletas daro išvadą, kad šiuose kūriniuose erdvė vaizduojama ne kaip paprasta natūrali duotybė, o kaip nerimą keliantis veiksnys, kuriam reikia priskirti prasmę ir surasti išraiškos būdą. Taip erdvė denatūralizuojama, ją reikia sukurti, jos ryšiai su kultūra, istorija, daiktais tampa vaizdavimo objektu, kuris turi būti reflektuojamas ir aiškinamas (Hallet 2009, 83). Nors šie teiginiai nukreipti į grožinės literatūros kūrinius, tačiau jie aktualūs ir U. Lachauer knygos koncepcijai, nes autorė buvo iškėlus užduotį atskleisti sau ir visuomenei dėl politinių priežasčių užmirštą Rytų Prūsijos regioną su jo istorija, kultūra ir XXI a. realijomis.

Šio straipsnio temai – realios vietos aprašymui nefikcionalioje literatūroje – labai svarbios prancūzų istoriko Pierre'o Nora idėjos apie atminties

vietas, kurioms jis priskiria tris aspektus: materialųjį, simbolinį ir funkcionalųjį. Mokslininko nuomone, pavyzdžiui, tam tikra karta gali būti laikoma atminties vieta, nes jos materialųjį pagrindą sudaro demografinis turinys, kartos funkcija – sukaupti patirtį ir perduoti ją kitoms kartoms, o simbolinė kartos prasmė pasireiškia tuo, kad įvykiai, kuriuos išgyveno nedaugelis, charakterizuoja ir kitus kartos atstovus, nors jie tų patirčių neturėjo (Nora 2013, 84–85). Taigi, geografinės vietos – Tilžės – aprašyme materialus pagrindas, nors ir pakeistu pavadinimu, yra miestas, kurio funkcija – suteikti žmonėms gyvenamąją vietą ir socialinius ryšius, o simbolinis aspektas – visos Rytų Prūsijos istorinis likimas, nes po Antrojo pasaulinio karo pabėgo, žuvo ir buvo išvaryti ankstesnieji jos gyventojai. Vien tik išlikusi vieta neužtikrina, kad ji bus išsaugota kolektyvinėje atmintyje. P. Nora taikliai pažymi: „Jeigu nėra tikslo ką nors išsaugoti atmintyje, tai atminties vietos pasidarys istorinėmis vietomis“ (Nora 2013, 85)¹.

Kadangi kolektyvinė atmintis – tai gyva žmonių atmintis, vietos gali turėti reikšmę tik tada, kai žmonės sieks sužinoti apie tas vietas ir perduoti informaciją kitiems. Toji informacija bėgant laikui gali būti papildoma ir keistis, įgyti vis kitokią simbolinę prasmę.

Informacijos apie vietas perteikimo erdvė – tai literatūra. Todėl Jano Rupp pastebėjimas, kad „prisiminimų erdvės literatūroje visada sąveikauja su literatūra kaip prisiminimų erdve“ (Rupp 2009, 188), pelnytai iškelia literatūros, kaip atminties vietų kūrėjos ir gaivintojos, vaidmenį. J. Ruppas nagrinėja šiuolaikinius Didžiosios Britanijos romanus, tematiškai susijusius su postkolonijizmu, globalia migracija ir diasporos atsiminimais. Jis prieina prie išvados, kad atsiminimai ir identitetas literatūroje būtinai turi būti „įvietinti“, pavaizduoti tam tikroje erdvėje (Rupp 2009, 192).

U. Lachauer knyga iliustruoja priešingą rašymo kryptį: iš autorės pasirinktos geografinės vietos išaugo pasakojimas, susidėliojo faktai ir aprašymai. Bet ir šis išeities taškas liudija vietos ir naratyvo sąsajas. Apie vietą literatūroje mums, skaitytojams, pasakoja subjektas, suteikdamas vietai tam tikras reikšmes ir perteikdamas jas mums. Ne veltui W. Halletas daug dėmesio skiria erdvės semiozei, išryškindamas mintį, kad erdvės suvokimas yra „(re)interpretacijos, reikšmės kūrimo ir kartu neišvengiamai simbolinis aktas“ (Hallet 2009, 86). Taigi, galima daryti išvadą, kad erdvė grožinėje ir faktinėje literatūroje turi visas ženklo savybes – referen-

¹ Vertimas čia ir toliau autorės – S. B.

tą tikrovėje, reikšmę ir jos materialųjį įkūnijimą literatūros kūrinys. Dar daugiau – subjekto sukurtas erdvės paveikslas atspindi ir patį kūrėją – jo erdvės suvokimo ir interpretavimo ypatumus.

Analizuojant U. Lachauer vietos aprašymo būdą, galima iškelti hipotezę, kad kiekviena vieta socialine ir kultūrine prasme stebinčiojo subjekto suvokime bus hibridiška, jeigu jis ją lygins su ankstesne tos vietos būseną.

Hibridiškumo sąvoka pagal Kien Nghi Ha

Vokiškai rašantis iš Vietnamo kilęs politologas Kien Nghi Ha savo knygoje „Hibridiškumo pripažinimas. Kultūros vartojimo skirtumai ir postmodernios panaudojimo technikos vėlyvajame kapitalizme“ (*Hype um Hybridität. Kultureller Differenzkonsum und postmoderne Verwertungstechniken im Spätkapitalismus*) (Ha 2005) teigia, kad pastaruoju metu terminas „hibridiškumas“ dažnai vartojamas viešojoje erdvėje įvairiose medijose tiek postkolonijinės visuomenės tyrinėjimuose, tiek ir praktinėse sferose (pavyzdžiui, automobilių su hibridiniais varikliais gamyba, hibridiški tekstilės gaminiai, ginklai, hibridizacija genetiniuose eksperimentuose). Todėl nereikia stebėtis, kad ir kultūrologiniai darbai neišvengė hibridiškumo sąvokos interpretacijų, aiškinimų ir aprašymų. K. N. Ha kelia klausimą, ar mes po pramonės ir mikroelektronikos revoliucijos nesame pradinėje hibridinės revoliucijos stadijoje, nes formuojasi heterogeniškos, negrynos, margai sumišusios kultūros formos, atsinaujina visuomenėse vyravę jėgų santykiai, darbo pasidalijimo sistemos (Ha 2005, 12–13). Be hibridiškumo termino, kurį vartoja žymūs persų teoretikas Homi K. Bhabha, kultūrologų ir filosofų darbuose pasitaiko ir kitų alternatyvių terminų: kreolizacija (Ulf Hanerz), bastardizacija (Salman Rushdie), melanžas (Jan Nederveen Pieterse), transkultūracija (Marie Louise Pratt), transdiferencija (Klaus Lösch) ir interkultūra (Georg Auernheimer).

Šio straipsnio temai labiausiai tinka platus Irmelos Schneider hibridiškumo, kaip kiekvienos epochos ženklo (*Hybridität als Signatur der Zeit*), apibūdinimas (Ha 2005, 14). Kiekvienas laikotarpis tam tikroje kultūrinėje erdvėje sukuria originalią hibridišką situaciją, kuri dažnai būna susijusi su kolonizatorių ir kolonizuotojų santykiais. Tilžės virtimas Sovetsku susijęs su Antrojo pasaulinio karo padariniais: sovietų armija užėmė Rytų Prūsijos

dalį, vietiniai vokiečiai bėgo ir buvo išvaromi iš šios teritorijos, ji buvo apgyvendinta įvairiataučių atsikėlėlių iš Sovietų Sąjungos.

Istorinis Tilžės miesto paveikslas

Apie šiuos istorinius faktus ir daug ankstesnę Rytų Prūsijos istoriją U. Lachauer rašo savo knygoje *Die Brücke von Tilsit. Begegnungen mit Preußens Osten und Rußlands Westen*. Savo žurnalistinio tyrimo ir aprašymo ašimi autorė pasirinko Tilžės tiltą, pavadintą Prūsijos karalienės Luizės vardu. Tilžė pagarsėjo 1807 m., kai joje susitiko Napoleonas su Rusijos caru Aleksandru I ir Prūsijos karaliumi Friedrichu Wilhelmu III. Karalienė Luizė prašė Napoleono malonės savo šaliai, tačiau po Tilžės taikos sutarties Prūsija prarado pusę savo teritorijos, turėjo priimti svetimą kariuomenę ir mokėti kontribucijas. U. Lachauer remiasi Rytprusių istoriko Walterio Hubatscho, kilusio iš Tilžės, duomenimis bei to meto vietiniais laikraščiais. Ji pažymi, kad sunkiausia buvo atsiriboti nuo šovinistinių XX a. istorikų darbų. Daug ankstesnių laikotarpių šaltinių buvo dingę Antrojo pasaulinio karo metu (Lachauer, 20).

Autorė labai originaliai kuria Tilžės miesto paveikslą, derindama istorines, literatūrines žinias su savo tiesioginiais išpūdžiais, jai pačiai 1990 m. apsilankius Sovetske. Jos rašymo stilius daugiau žurnalistinis nei mokslinis, tačiau be istorijos neįmanoma suprasti ir sukurti miesto paveikslo. Prie Tilžės autorė artėja iš tolo, tai liudija jos knygos skyrių pavadinimai: „Tilžė prie Misisipės. Artėjimas iš tolo“ (*Tilsit am Mississippi. Eine Annäherung aus der Ferne*), „Išvaymas iš tėvynės“ (*Heimatvertreibung*), „Uždaras regionas kaip poetinė vieta“ (*Der Sperrbezirk als poetischer Ort*) ir „Tilžė prie Nemuno“ (*Tilsit am Njemen*).

U. Lachauer teigia, kad jai pasirodė paprasčiausia priartėti prie Tilžės miesto istorijos per jos tilto istoriją, todėl vienas skyrius ir vadinasi „Tiltas“ (*Die Brücke*), iš kurio sužinome, kad pirmasis tiltas per Nemuną į Tilžę buvo pastatytas Rusijos carienės Jelizavetos įsakymu Septymečio karo metu (1756–1763) ant sielių. 1767 m. Prūsijos karalius Frydrichas Didysis, kad ir nenoromis, sutinka paremti naujo tilto ant 36 krovinių valčių statybą. Beveik po pusantro šimto metų, 1907-aisiais, pastatomas stabilus 416 metrų ilgio tiltas, „pasakiškas inžinerinis pasiekimas“ (Lachauer, 16),

kurį 1944 m. lapkričio pradžioje susprogdina atsitraukdama Hitlerio armija, Tilžės gyventojams bėgant iš miesto.

U. Lachauer paaiškina, kodėl ji siekia ištyrinėti ir aprašyti Tilžės miesto istoriją: jai atrodo neteisinga ištrinti iš kultūrinės atminties tas vietas, kurios buvo prarastos, nes tai tarsi pakartotinis tos vietos sunaikinimas (Lachauer, 18). Šiai minčiai galėčiau visiškai pritarti, nes vietos, kaip ir žmonės, nusipelno mūsų atminties. Kadangi autorė priartėja prie Tilžės iš Vakarų Vokietijos, ji išveda paralelę tarp Reino ir Nemuno. U. Lachauer teigia, kad 1871 m. Wilhelmui I, Prūsijos monarchui, tapus Vokietijos kaizeriu, jo įsakymu Berlyne buvo pastatytas Friedricho Wilhelmo III, dalyvavusio išsilaisvinimo kovose su Napoleonu, garbei paminklas, kuriame buvo atvaizduotas tėvas Reinas ir jauna mergina Memel (Nemunas), simbolizuojantys Vokietijos ir Prūsijos lygiateisiškumą ir vieningumą. Tačiau, kaip teigia autorė, Reinas tapo vokiečių jausmais ir asociacijomis apipinta upe, jį aprašė po literatūrinių kelionių ir Victoras Hugo, Markas Twainas, Heinrichas Heine, o apie lietuvių dievų kalną Rambyną, Kryžiuočių ordino pilis Tilžėje, Ragainėje, Rusnės miestelį prie Nemuno nežino niekas. Mažai kam žinomi ir šio krašto rašytojai Vilhelmas Storosta-Vydūnas, Johanna Wolff, Hermannas Sudermannas, nors pastarojo apysaka „Kelionė į Tilžę“ priklauso pasaulinei klasikai (Lachauer, 23). Apie šios H. Sudermanno apysakos pagrindu 1939 m. vokiečių režisieriaus Veito Harlano sukurtą filmą U. Lachauer pateikia įdomių faktų, kuriuos ji sužinojo bendraudama su karo pabėgėliais iš Tilžės. Pasirodo, kad šiame filme kadrai su Tilžės tiltu – vieni iš paskutiniųjų dokumentų, užfiksavę šį unikalų statinį. Be to, su Tilžės tiltu susijusi anekdotiška istorija: pagal apysakos veiksmo eigą Ansas ir Indrė turėjo plaukti kurėnu nuo marių iš vakarų pusės ir praplaukti po Tilžės tiltu, tačiau režisierius greičiausiai norėjo parodyti gražią panoramą, kuri atsiveria tik plaukiant iš rytų, todėl filme ši kelionė vaizduojama priešinga kryptimi nei apysakoje. Tilžės gyventojams, žiūrintiems V. Harlano filmą, tai sukėlė daug juoko (Lachauer, 31). Tai rodo, kad autentiškų vietų ir ypač jų loginio sąryšio modifikavimas meninio kūrinio recipientams gali būti nepriimtinas ir komiškas.

V. Harlano filme yra ir daugiau pakeitimų ir neatitikimų, lyginant su H. Sudermanno apysaka, pavyzdžiui, viliokė Bušė vaizduojama kaip miestietė lenkė Madlyn Sapierska, o Indrė netenka savo baltiško vardo – ji

vadinama Elske. Jos tėvas atvyksta ne iš gretimo sodžiaus, o iš Karaliaučiaus ir sušeria rimbu lenkei Madlyn. Pakeista ir apysakos pabaiga: filmas baigiasi laimingai – Elskė ir Endrikis išsigelbsti iš audros mariose ir susitaiko, nors apysakoje Ansas žūsta, o Indrė lieka gyva, nes Ansas spėjo jai pririšti nendrių ryšulėlius, išlaikiusius ją ant vandens. Tačiau šie pakeitimai nekrito į akis tilžiškiams. U. Lachauer pažymi, kad jie vengė su ja kalbėti apie režisierių V. Harlaną ir jo žmoną, pagrindinį vaidmenį atlikusią aktorę Kristiną Söderbaum. Tuo metu, kai buvo rodoma „Kelionės į Tilžę“ premjera, jie jau rengėsi antisemitinio filmo *Jud Süß* pastatymui (Lachauer, 31). Už šį filmą V. Harlanui po karo buvo iškelta byla už antisemitizmo kursymą ir prisidėjus prie žydų deportavimo ir naikinimo ideologijos. Tačiau režisierius 1950 m. buvo išteisintas.

Prieš pereinant prie U. Lachauer Tilžės – Sovetsko, kaip poetinės vietos, aprašymo kitame knygos skyriuje analizės, reikia pabrėžti, kad autorė, kurdama vietos paveikslą, naudojasi įvairiais būdais ir informacijos šaltiniais: istoriniais darbais, senais spaudos straipsniais, karo pabėgėlių iš Tilžės pasakojimais, garsiausio literatūros kūrinio apie Tilžę H. Sudermanno apysakos palyginimu su V. Harlano ekranizacija ir žiūrovų atsiliepimais apie ją. Šių šaltinių aprašymas ir savo žiūros taško išraiška sudaro istorinį Tilžės portretą.

Tilžė kaip poetinė vieta

Šiame skyriuje autorė prisipažįsta, kad buvusios Rytų Prūsijos regionas ją traukė kaip magiška, nereali, uždrausta vieta, kaip „netrukdomo subjektyvumo“ (Lachauer, 34) prieglobstis, kuriuo joks kolega nesidomėjo. Šis tik iš knygų susikurtos vietos paveikslas turėjo būti hibridiškas, nes Šiaurės Rytų Prūsijoje, buvusioje junkerių šalyje, buvo vykdomas Sovietų Sąjungos eksperimentas – kuriama komunistinė atsikėlėlių visuomenė. Autorė teigia, kad M. Gorbačiovo *perestroika* privertė ją palikti fantazijų pasaulį ir keliauti į „užminuotą istorijos teritoriją“ (Lachauer, 35). Susitikimas su 1917 m. Tilžėje gimusio vokiečių rašytojo, poeto Johannes Bobrowskio našle Johanna Budrus Rytų Berlyne, Friedrichshagene, po Berlyno sienos griūties patvirtino mintį, kad gimtinę sukuria aplinka, žmonės, jų tradicijos, kultūra, o ne vien geografinė vieta. „Šiandien jis nevažiuotų į Tilžę“; – tvirtino Johanna Budrus ir ji pati neketinanti ten vykti (Lachauer, 35).

Tačiau J. Bobrowskiui pavyko atkurti gimtinę savo poezijoje, apsakymuose, dviejuose romanuose. Visa jo kūryba nukreipta į atsiminimus, į prarastąją gimtinę. Kaip pabrėžia U. Lachauer, be J. Bobrowskio poezijos ji nebūtų nuvykusi prie Nemuno, į Tilžę. Todėl autorė cituoja du J. Bobrowskio eilėraščius „Apleista vietovė“ (*Verlassene Ortschaft*) ir „Ordino bažnyčia“ (*Ordenskirche*), kuriuose atsispindi poeto meilė gimtajam miestui, jo istorijai ir didelis skausmas dėl karo sunaikinto, apleisto miesto. Juodi karo pėdsakai liko ne tik Tilžėje, bet ir visoje Europoje, jis pakeitė geografinės šalių ribas ir sužalojo žmonių likimus. J. Bobrowskį karas privertė poetine kalba apmąstyti vokiečių kaltę dėl kitoms tautoms suteiktų kančių ir vis iš naujo eilėraščiuose sugrįžti į savo gimtąsias vietas, taip įamžinant jas ir perteikiant naujoms kartoms. U. Lachauer suprato J. Bobrowskio siunčiamą žinią, kuri jai tapo tiesioginiu postūmiu ištirti Tilžės pėdsakus Sovetske.

Taigi sukurta poetinė vieta gali suteikti impulsą žmogui išvysti realią vietą ir ją pažinti.

Tilžės pėdsakai Sovetske

Knygos autorė aprašo savo bandymus aplankyti Tilžę, virtusią sovietiniu Sovetsku. 1990 m. lapkritį jai pavyksta tik nelegaliai pervaziuoti per miestą su lietuviu taksistu ir kolega lenku, nes dar nėra sienos su Lietuva. 1991 m. gegužės mėnesį, jau turėdama oficialią vizą, U. Lachauer vėl apsilanko Tilžėje, atidžiai išstudijuoja miesto centrą, ieškodama praeities pėdsakų, lygindama dabarties faktus, pastatus, aikštes, gatves, paminklus su buvusiais miesto objektais. Pirmasis labai iškalbingas palyginimas susijęs, žinoma, su Luizės tiltu. Jis atstatytas, tačiau be žymiųjų trijų arkinių konstrukcijų iš geležies. Senose nuotraukose nuo tilto matyti miesto siluetas su bažnyčių bokštais, kurių dabar nebėra, nes bažnyčios nugriautos. Tačiau išlikęs tilto portalas, nors ir su esminiais pakeitimais: viduryje, kur buvo karalienės Luizės atvaizdas su amūriukais, puikuoja kūjis ir pjautuvas varpų vainike. Tilto pastatymo metai pakeisti: vietoje nulinio atsirado ketvertas – 1947 metai. Taigi, kaip pažymi U. Lachauer, naujieji miesto šeimininkai pasisavino statinį. Tokių naują ideologiją ir naujus gyventojų įpročius liudijančių detalių U. Lachauer pateikia ir daugiau: tai ir ant daugiaaukščio namo pastatyta milžiniška Lenino galva, ir sovietinė žvaigždė

ant stogo šelmens šalia jugendo stiliaus ornamentų, ir sovietų kario su vaiku ant rankų skulptūra, tokia pati kaip Treptowo parke Berlyne. Tai simboliai, kurie būtini naujam režimui. Hibridiškiausi pasirodo esantys Sovetsko gyventojai. Jų tapatybė pakitusi, nes jie atvykę iš kitų Sovietų Sąjungos kampelių, su Sovetsku juos sieja kasdieniai rūpesčiai, bet ne istoriniai saitai. Jie švenčia naujas šventes, pavyzdžiui, gegužės 9-ąją, Pergalės dieną, bet U. Lachauer papasakoja liūdną istoriją, susijusią su pergale Antrajame pasauliniame kare. Karo veteranai atneša gėlių vainikus į sovietų karių kapines, o smalsiai vokiečių žurnalistei parūpsta, kodėl ant 60 antkapių užrašytos žūties datos tarp 1945 m. gruodžio ir 1946 m. sausio. Gal jie žuvo nuo lietuvių partizanų rankos? – klausia U. Lachauer. Vėliau ji sužino, jog šių karių mirties priežastis – nuodinga naminė degtinė. Veteranai pagerbė juos kaip kritusius kare. U. Lachauer taikliai pažymi: tikriausiai jie teisūs.

Galima daryti tolesnes išvadas, kaip karas sudarkė ir pakeitė žmonių likimus, privertė juos pakeisti savo tapatybę, nes ji akivaizdžiai susijusi su gyvenamąja vieta ir kultūrine aplinka. Tačiau vietos tapatybė kinta bėgant laikui, o karai ir kiti visuomenės sukrėtimai pagreitina vietos pokyčius ir jos hibridizaciją. Tilžė virto Sovetsku su jo simboliais, pastatais, gyventojais. Luizės tilto portalas priėmė proletariato simbolius.

Kaliningrado srities istorijos hibridiškumas

Ne tik Tilžės paveikslas, kurį 1990 ir 1991 m. pamatė ir aprašė U. Lachauer, turi skirtingų kultūrų, hibridiškų bruožų, bet ir teritorijos prie Kuršių marių istorinis vystymasis gali būti pavaizduotas skirtingai: kaip prūsiškos kultūros dalis arba kaip sovietiniam piliečiui pritaikyta, iškraipyta istorijos atkarpa. Norėdama tai pabrėžti, žurnalistė įžvalgiai pateikia du skyrius, kurie vadinasi „Genezė prūsiškai“ (*Genesis, preußisch*) ir „Genezė sovietiskai“ (*Genesis, sowjetisch*). Pirmajame skyriuje pasakojama Frydricho Vilhelmo I ir jo karališkųjų sekėjų ekonominė politika Rytų Prūsijoje, pirmiausia – Nemuno žemumos drenavimo, užtvankų statymo, Frydricho kanalo kasimo istorija. XVIII a. šis kanalas sujungė Nemuno deltą su Karaliaučiumi ir net su Berlynu. Žemumoje prie Kuršių marių apsigyveno įvairių tautybių žmonės – Zalcburgo protestantai, menonitai iš Olandijos, prancūzai iš Šveicarijos, lietuviai. Šio krašto kolonizavimas ir melioravi-

mas dar pagreitėjo, kai valstiečiai tapo laisvi. Užtvankų ir kanalų sistema saugojo dirbamus laukus ir gyventojus nuo potvynių. U. Lachauer pamini lietuviškus žodžius „talka“ ir „šaktarpis“. Talkos buvo reikalingos užklupus potvyniui ar susigrūdus ledams. Žmonėms dažnai reikėjo bendruomenės pagalbos, gelbstintis nuo gamtos stichijų. Šaktarpis – tai pereinamasis laikotarpis pavasarį, kai plonas ledas neleisdavo žemumos gyventojams nei plaukti valtimi, nei važiuoti vežimu. U. Lachauer prisimena ir Ernesto Wicherto apsakymą „Šaktarpis“, išvesdama įdomią paralelę tarp gamtos reiškinio ir Nemuno deltos gyventojų padėties „tarp šakų“: tarp tradicinės valstietiškos patriarchalinės buities ir modernios industrinės visuomenės, tarp vokiečių ir lietuvių kalbų. Nepamirštas ir ypatingas gyventojų pamaldumas, pagimdęs surinkimininkus, sakytojus, kurie skelbdavo Dievo žodį keliaudami iš kaimo į kaimą. Valstiečių papročius budėti prie atviro karsto, liesti numirėlių smerkdavo protestantų kunigai. Prūsijos lietuvių giesmės skyrėsi nuo vokiečių protestantų giesmių, nes jose skambėjo archajiškos tonacijos iš lietuvių tautinių giesmių. Toks mišrus, prieštaringas, margas ir hibridiškas lietuvininkų ir vokiečių gyvenimo būdas taikliai aprašytas skyriuje „Genezė prūsiškai“.

Kitame skyriuje „Genezė sovietišškai“ vaizduojamas sovietinis Kaliningrado srities istorijos supratimas. U. Lachauer cituoja ištrauką iš „Didžiosios tarybinės enciklopedijos“ apie kolūkių atsiradimą Kaliningrado srityje ir pažymi, kad tikroji Rytų Prūsijos istorija visiškai nutylima, tarsi sovietinis eksperimentas būtų pradėtas tuščioje vietoje, niekieno žemėje. Autorė daro išvadą, kad Stalino užkariauta teritorija Vakaruose turėjo didelę karinę ir politinę reikšmę, nes iš jos buvo galima lengvai pasiekti ir tvirtai laikyti savo rankose Lenkiją, Čekoslovakiją ar Vengriją (Lachauer, 84). U. Lachauer tyrimas rodo, kad net ir nuo 1964 m. Kaliningrade kuriamoje raštų apie šį regioną bibliografijoje ryškus sovietinės ideologijos siekis ištrinti Rytų Prūsijos istoriją iš kultūrinės atminties. Susidaro įspūdis, kad nuo priešistorinių laikų, geležies amžiaus iki Lenino „Iskros“ kelio per Karaliaučių ir Tilžę į Rusijos imperiją, vadinasi, apie 3000 metų šiame regione nieko nebuvo. Toks iškreiptas istorijos vaizdavimas buvo tipiškas sovietiniam režimui, kuris nenorėjo pripažinti ir tyrinėti „priešų“ pasiekimų. Šiame skyriuje parodoma, kad Kaliningrado srities vystymasis dėl ideologinių priežasčių sovietinėje istoriografijoje buvo vaizduojamas fra-

gmentiškai, siekiant išryškinti tik vientisą sovietizacijos procesą. Regiono hibridiškumo ženklų buvo siekiama neparodyti, juos nutylėti.

Palyginus šiuos du skyrius apie Kaliningrado srities genezę, išryškėja faktas, kad istoriją galima aprašyti tendencingai, vienpusiškai, nutylint tam tikrus įvykius ir kultūros vystymosi faktus. Hibridišką Tilžės miesto vaizdą, vokiečių kultūros pėdsakus pastebėjo žurnalistė, kuri ieškojo istorinės tiesos, o nesivadovavo išankstinėmis ideologinėmis nuostatomis. Tik laisvo žmogaus žvilgsnis ir mąstymas gali atskleisti ir perduoti kitoms kartoms istoriškai pagrįstą miesto ar regiono praeities ir aprašomos dabarties vaizdą.

Žurnalistė, pradėjusi knygą Tilžės miesto ir tilto paveikslu, toliau rašo apie visą Kaliningrado sritį, jos miestus ir gyventojus, atkuria jų gyvenimo istorijas, pavyzdžiui, Paulio Naujoko, našlaičio vokiečių berniuko iš Didžiųjų Laigychių, po Antrojo pasaulinio karo radusio prieglobstį pas lietuvių valstiečius ir likusio gyventi Lietuvoje, biografiją (Lachauer, 111–122). Žurnalistiniai portretai liudija, kad žmonių iš hibridiškos kultūros krašto tapatybės sudėtingos, daugiasluoksnės.

Išvados

Pasitvirtino teiginys, kad hibridiškumas – tai kiekvieno laikotarpio ir kiekvienos vietos signatūra. U. Lachauer laiko ženklų aprašymas Tilžės – Sovetsko miesto veide aiškiai parodo, kad erdvė ir laikas yra vienas kitą sąlygojantys ir neatskiriami tikrovės elementai, kurie gali būti aprašyti faktinės arba fikcionalios literatūros kūriniuose. Istoriniai įvykiai, karas, autoritariniai režimai gali taip pakeisti vietą, kad iš jos ankstesnio vaizdo likusios detalės, sumišusios su nauja tikrove, sudaro hibridišką vietovaizdį. Kad jį suvoktum, reikia gilintis į kultūrinę atmintį.

Be to, iš U. Lachauer knygos analizės paaiškėjo, kad miesto istorijos ir kultūros tyrimą gali paskatinti grožinėje literatūroje sukurtos poetinės vietos: tokią funkciją atliko J. Bobrowskio kūryba, su kuria susipažino U. Lachauer ir kuri ją įkvėpė topografiniams, socialiniams ir istoriniams Tilžės tyrinėjimams.

Literatūros topografijos tyrinėtojų idėjos ir metodai suteikia impulsų literatūrologams pažvelgti į literatūros kūrinius kaip į kultūrinės atminties vietų įamžinimo ir perteikimo kitoms kartoms būdą. Istorinis krašto vystymasis, politiniai pokyčiai iš esmės keičia miestų, gyvenviečių veidą, iš

ankstesnės kultūros palikdami tik pėdsakus. Naujų laikų žmonės, norintys pažinti praeitį, neturėtų stengtis šiuos pėdsakus ištrinti ar deformuoti, o atvirkščiai – juos išsaugoti kaip istorinę patirtį ir pamokas, kaip atminties vietas. Vokiečių žurnalistei U. Lachauer pavyko savo knyga „Tilžės tiltas“ sukurti įspūdingą ir suteikiančią daug objektyvių žinių Kaliningrado srities atminties vietą.

Literatūra

- Butkus 2008 – Vigmantas Butkus. Literatūros topografija: (poli)metodologinės trajektorijos. *Colloquia*, nr. 21, 11–29.
- Döring, Thielmann 2008 – Jörg Döring, Tristan Thielmann. Einleitung: Was lesen wir im Raume? Der *Spatial Turn* und das geheime Wissen der Geographen. Jörg Döring, Tristan Thielmann (Hrsg.). *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Bielefeld: Transcript, 7–45.
- Günzel 2008 – Stephan Günzel. Spatial Turn – Topographical Turn – Topological Turn. Über die Unterschiede zwischen Raumparadigmen. Jörg Döring, Tristan Thielmann (Hrsg.). *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Bielefeld: Transcript, 219–237.
- Ha 2005 – Kien Nghi Ha. *Hype um Hybridität. Kultureller Differenzkonsum und postmoderne Verwertungstechniken im Spätkapitalismus*. Bielefeld: Transcript.
- Hallet 2009 – Wolfgang Hallet. *Fictions of Space: Zeitgenössische Romane als fiktionale Modelle semiotischer Raumkonstitution*. Wolfgang Hallet, Birgit Neumann (Hrsg.). *Raum und Bewegung in der Literatur. Die Literaturwissenschaften und der Spatial Turn*. Bielefeld: Transcript, 81–113.
- Hallet, Neumann 2009 – Wolfgang Hallet, Birgit Neumann. Raum und Bewegung in der Literatur: Zur Einführung. Wolfgang Hallet, Birgit Neumann (Hrsg.). *Raum und Bewegung in der Literatur. Die Literaturwissenschaften und der Spatial Turn*. Bielefeld: Transcript, 11–32.
- Lachauer 1996 – Ulla Lachauer. *Die Brücke von Tilsit. Begegnungen mit Preußens Osten und Rußlands Westen*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Nora 2013 – Pierre Nora. Die Gedächtnisorte. Stephan Günzel (Hrsg.). *Texte zur Theorie des Raums*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 84–89.
- Rupp 2009 – Jan Rupp. Erinnerungsräume in der Erzählliteratur. Wolfgang Hallet, Birgit Neumann (Hrsg.). *Raum und Bewegung in der Literatur. Die Literaturwissenschaften und der Spatial Turn*. Bielefeld: Transcript, 181–194.

Sigita Barniškienė

THE HYBRIDITY OF AN EAST PRUSSIAN CITY
AFTER THE SECOND WORLD WAR (BASED ON
ULLA LACHAUER'S BOOK "THE BRIDGE OF TIL-
SIT" ("DIE BRÜCKE VON TILSIT"))

Summary

Drawing on Ulla Lachauer's "The Bridge of Tilsit", the present article seeks to understand how historical and political changes transform places into hybrid constructs that can only be understood by an in-depth analysis of matters related to cultural memory. The notion of hybridity is examined at great length by Kien Nghi Ha, a Vietnamese political scientist from Berlin who writes in German and is the author of "The Hype over Hybridity. Forms of Cultural Consumption and Postmodern Techniques of Reutilization in Late Capitalism" ("Hype um Hybridität. Kultureller Differenzkonsum und postmoderne Verwertungstechniken im Spätkapitalismus") (Ha 2005). In his book, Ha argues that the term hybridity has recently appeared in various media, in public spaces, and is used in both research on postcolonial societies and in practical contexts. Ha understands hybridization as a multi-layered form of societal evolution that develops over time, in different historical periods. This is true of Tilsit, a city settled after World War II by various ethnic groups that immigrated into the Soviet-held enclave of Kaliningrad from different regions of the Soviet Union. Remnants of East Prussian urban culture and architecture characteristic of the old Tilsit acquired new meanings when people of different cultures, shaped by the new socialist political, ideological and economic system, moved into the city.

In dealing with real places described in non-fictional literature, it is very important to keep in mind the concepts advanced by the French historian Pierre Nora, who attributes three aspects to sites of memory: the material, the symbolic and the functional. In Lachauer's account of a geographical place (i.e. Tilsit), the city, albeit under a new name, is the material foundation; it has the function of providing a place of residence and making possible social interaction. Tilsit's symbolic aspect derives from the history of East Prussia, which after World War II lost all its inhabitants:

some fled, others were killed or driven out by the Soviets. The site itself, a geographic entity, remains, but it can persist over time in collective memory only if seconded by researchers' efforts. Ulla Lachauer was encouraged in her endeavors by Johannes Bobrovsky, whose poetry gives permanence to nostalgia for a lost homeland, by Hermann Sudermann's short stories and by Veit Harlan's film based on Sudermann's "Journey to Tilsit".

An analysis of Lachauer's narrative efforts shows that hybridity is a distinctive mark of every place and epoch. Her description of the signs of time's passage in Tilsit-Sovetsk confirms the thesis advanced by literary topography, namely that place and time constitute inseparable elements of reality that modify each other. They can be described in both fictional and non-fictional works. Authoritarian regimes, wars and other historical events change places; fragments of their earlier existence combine with new realities to create hybrid land and cityscapes.